

از این حیث که در نحوه رویکرد و نگرش پژوهشگران معاصر غربی به کلام اسلامی و تاریخ اندیشه عقلی در اسلام اثرگذار بود و به نوعی مسیر پژوهش‌های تازه این پژوهندگان را جهت‌دهی کرد نیز بسیار حائز اهمیت است.

از میان دانشمندان مزبور، دو نفر، یعنی یوزف فان اس و ویلفرد مادلونگ، تا حدودی آثارشان در جامعه ما معروف و متداول است؛ اما مقالات و کتاب‌های ارزشمند دو دانشور دیگر، ریچارد فرانک و دانیل ژیماره، تقریباً ناشناخته مانده است. در خصوص ژیماره، که تنها فرد بازمانده از آن جمع چهارنفره است، شاید علت اصلی ناشناخته ماندن نوشته‌هایش انتشار آن‌ها به زبان فرانسوی باشد که طبعاً مخاطب چندانی در جامعه ایران ندارد. با این حال، آثاری که وی در زمینه کلام اشعری و معتزلی متقدم نگاشته یا ویراسته است بسیار مهم و ممتع و درخور توجه است و باید در مجالی مناسب به معرفی آن‌ها پرداخته شود. اینک در نوشتار کوتاه پیش‌رو به نکاتی در باب زندگی و کارنامه علمی ریچارد فرانک و نگاشته‌های گوناگون او در حوزه کلام اسلامی اشاره می‌شود.

ریچارد مک‌دانا فرانک (۱۹۲۷-۲۰۰۹) محقق نامور آمریکایی و استاد ممتاز گروه ادبیات و زبان‌های سامی و مصری دانشگاه کاتولیک آمریکا بود. او را باید به معنای واقعی کلمه «متخصص» در کلام اشعری و معتزلی در قرون متقدم و میانی دانست. آثار وی در حوزه کلام اسلامی تا به امروز مرجعی معتبر و معروف در محافل علمی دنیا به شمار می‌آید. آن‌گونه که برخی تصریح کرده‌اند، کتاب‌ها و مقالات ریچارد فرانک (و همین‌طور فان اس و مادلونگ) پایه و مبنایی را، به‌ویژه از حیث تأسیس روش پژوهش، برای تحقیقات گسترده‌تر در قلمرو کلام اسلامی در مغرب زمین فراهم آورد. با وجود اینکه از تاریخ انتشار پاره‌ای از نگاشته‌های وی بیش از نیم قرن می‌گذرد، این نوشته‌ها همچنان بر تحقیقات پژوهشگران معاصر اثرگذار و برای آنان الهام‌بخش است.^۶ به عقیده فرانک گریفیل، پژوهش‌هایی که ریچارد فرانک در باب شناخت معنای اصطلاحات فنی کلامی مهم و رایج در متون کلامی متقدم انجام داده است

بسیار ارزشمند و سودمند ارزیابی می‌شود و آگاهی‌هایی که ما امروزه از معنای برخی اصطلاحات کلامی کهن در اختیار داریم، در واقع، مرهون تحقیقات و تدقیقات وی در این زمینه است. به همین جهت، کتاب‌ها و مقالات او برای هر پژوهنده حوزه کلام اسلامی منبع و مرجعی است مهم و معتبر که باید به آن‌ها رجوع نماید و از آن‌ها بهره‌گیرد.^۷

حاصل بیش از نیم قرن کوشش و پژوهش ریچارد فرانک انتشار شش کتاب و افزون بر هشتاد مقاله تحقیقی و کتاب‌گزارانه و دانشنامه‌ای است که نام و مشخصات نشر آن‌ها در مقاله‌ای فهرست شده است.^۸ از میان کتاب‌های او می‌توان به چند اثر کم‌برگ اما پربار زیر که وی درباره تعالیم هستی‌شناسانه مکتب معتزله بصره و نیز در زمینه معرفی مکتب کلامی اشاعره، به‌ویژه اندیشه‌های فلسفی و کلامی ابوحامد غزالی، منتشر کرد اشاره نمود:

(۱) موجودات و صفات آن‌ها، تعالیم مکتب بصره معتزله در دوره کلاسیک (متقدم)^۹

(۲) آفرینش و نظام کیهانی: غزالی و ابن سینا^{۱۰}

(۳) غزالی و مکتب اشعری^{۱۱}
هر یک از کتاب‌های یادشده حاوی اطلاعاتی است پرفایده و تحلیل‌هایی ژرف که نظیر آن‌ها در میان تحقیقات کلام پژوهانه کمتر یافت می‌شود. به‌ویژه دو کتاب اخیر وی جایگاه خاصی در میان آثار فرانک دارد و مطالعات غزالی‌شناسی را در محافل علمی غربی متحول نمود و از این جهت شایسته ترجمه به زبان فارسی است. فرانک در کتاب آفرینش و نظام کیهانی: غزالی و ابن سینا تأثیرپذیری عمیق غزالی از فلسفه ابن سینا را نشان می‌دهد و نظیه افسانه‌ای خصومت شدید و مطلق متکلمان اشعری با فلسفه را ابطال می‌کند. به عقیده او، در حالی که غزالی برخی از نظریات اصلی ابن سینا را رد و طرد کرده است، برخی دیگر از نظرگاه‌های اصلی او را پذیرفته و در آثار خود مطرح نموده است. در واقع، از منظر کلامی، بیشتر آن نظریات فلسفی که غزالی نپذیرفته است، در مقایسه با آرائی که وی در آن‌ها از فلاسفه پیروی کرده، نظریاتی است نسبتاً کم‌اهمیت و

غیربنیادین.^{۱۲}

گفتنی است، در مقاله‌ای فارسی که بر اساس کتاب آفرینش و نظام کیهانی: غزالی و ابن سینا نوشته شده است، چکیده‌ای از دیدگاه‌ها و نکات فرانک در این کتاب در باب موضوع اثرپذیری غزالی از ابن سینا در مسائل مختلف بازگو شده است.^{۱۳} همچنین، به تازگی، کنفرانسی درباره دو کتاب پیش‌گفته فرانک در خصوص غزالی و نیز تأثیر آن‌ها و آثار فرانک بر مطالعات اسلام‌شناسی معاصر در غرب برگزار شد.^{۱۴} که فایل‌های سخنرانی‌های ارائه‌شده در آن از طریق اینترنت قابل دسترسی است.

دیگر کتاب فرانک، یعنی غزالی و مکتب اشعری، پژوهشی است درباره نسبت اندیشه‌های کلامی غزالی با مکتب اشعری که وی در آن به مسئله تعارض و ناسازگاری برخی از دیدگاه‌های کلامی غزالی با ایستارهای سنتی کلام اشعری پرداخته است و مشتمل است بر پنج بخش زیر:

۱. درآمد
۲. دیدگاه غزالی در باب جایگاه علم کلام در میان علوم دینی
۳. دورساله اشعری: الاقتصاد فی الاعتقاد و الرساله القدسیة
۴. ناسازگاری آشکار با مکتب اشعری (بررسی سه رساله فیصل التفرقة، المُنْقِذ من الضلال، الجام العوام عن علم الکلام)
۵. نتیجه

افزون بر آثار پیش‌گفته، فرانک بخشی از کتاب الشامل فی اصول الدین امام الحرمین جوینی را نیز تصحیح نموده است که سالیانی پیش در ایران به طبع رسید.^{۱۵} به علاوه، تعداد ۳۸ مقاله از نگاشته‌های دانشورانه فرانک در موضوعات مختلف کلامی و فلسفی، به اهتمام دیمیتری گوتاس در قالب مجموعه مقالاتی سه جلدی با عناوین زیر گردآوری و با چاپ شده است:

(۱) فلسفه، کلام و تصوف در قرون میانی اسلامی^{۱۶}

در این مجلد پانزده مقاله در ۳۹۲ صفحه با چاپ شده است که از جمله آن‌ها می‌توان به این مقالات اشاره کرد: «نکاتی در باب تحولات آغازین علم کلام»^{۱۷}، «نوافلاطون‌گرایی جهم بن صفوان»^{۱۸}، «دیدگاه غزالی در باب